

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Stefan Olafsson

Påföljden för mord

Standardfall och normalstraff

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sverker Jönsson

Termin: HT 2016

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Allmänt	7
1.2 Syften	7
1.3 Frågeställningar	7
1.4 Avgränsningar	7
1.5 Perspektiv och metod	8
1.6 Forskningsläge	8
1.7 Material	8
1.8 Disposition	9
2 UTGÅNGSPUNKTER	10
2.1 Straffvärde	10
2.2 Standardfall och normalstraff	11
3 STRAFFIDEOLOGI	12
3.1 Allmänt	12
3.2 Straffteorier	12
3.2.1 Allmänprevention	13
3.2.2 Individualprevention	13
3.2.3 Rättvisa	14
3.2.4 Proportionalitet	15
3.2.5 Humanitet	16
3.3 Konkurrerande modeller	16
3.3.1 Den defensiva modellen	17
3.3.2 Den offensiva inriktningen	18

4	PÅFÖLJDEN FÖR MORD	20
4.1	Lagreformen 2009	20
4.1.1	Bakgrund	20
4.1.2	Prop. 2008/09:118	22
4.1.3	Kommentar	24
4.2	Lagreformen 2010	24
4.2.1	Prop. 2009/10:147	24
4.2.2	Kommentar	26
4.3	Bajonettmordet	27
4.4	Lagreformen 2014	28
4.4.1	Bakgrund	28
4.4.2	Prop. 2013/14:194	28
4.4.2.1	Behovet av straffskärpning	29
4.4.2.2	Formulering av lagtexten	29
4.4.3	Kommentar	30
4.5	Praxis efter 2014 års reform	32
4.5.1	Underrätterna söker sig framåt	32
4.5.2	NJA 2016 s. 3	32
4.5.3	Mål nr B 4712-15	34
5	ANALYS	36
5.1	Utveckling	36
5.1.1	Standardfallet	36
5.1.2	Normalstraffet	37
5.1.3	Trender	37
5.2	Utvecklingens orsaker	37
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	39
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	42

Summary

Penal value occupies a central position in the Swedish penal system. The abstract value, or range of punishment, provides a basis for the calculation of the penalty. With this frame of legislation established, the court will in the next step assess a specific perpetrator's concrete penalty. The assessment of the specific penalty amount will be made in light of how aggravating and mitigating the circumstances are. Of crucial importance for this assessment is the position of the starting point within the range of punishment. This is *the standardcase*, indicating the penalty for a criminal offense that lacks aggravating and mitigating circumstances. The *normal penalty* is the sanction that the majority of decisions in court for a given crime leads to.

From the entry into force of brottsbalken in 1965 and until July 1, 2009, the scale of penalties for murder was imprisonment for either 10 years or for life. The reform in 2009 aimed at a more nuanced sentencing and heightened levels of penalty, and consequently the sentencing range was expanded to the range of 11 - 18 years. This was followed by two further reforms aiming at heightened levels of penalty. The first one was conducted in 2010 and aimed at a general increase in the penalty for serious crimes of violence. One consequence of this was that the standardcase moved upwards in the scale of penalties. The reform in 2014 had the stated motive that the standard penalty would be even higher and that life imprisonment would be the normal penalty for murder. This last reform was severely criticized. Critics felt that the heightened levels were introduced too fast, and that the formulation of the legal text was fuzzy. The crown of criticism consisted of the case NJA 2016 p. 3, in which the Supreme Court rejected the reform. It stated that the practice in force before the amendment, namely the acclaimed Bayonet murder, would remain in force. A standardcase of murder would thus continue to have a penalty equivalent to 14 years in prison, and life imprisonment would be used only if the circumstances were exceptionally aggravating.

Two trends can be inferred from the described development. It is clear that the legislature sharpens both the penalty for the standardcase and the normal penalty. It is also noticeable that the legislator tries to pull apart the standardcase and the normal penalty. In the preparatory work for the reform in 2014 it was stated that the normal penalty for murder should be life imprisonment, but the standardcase should be positioned within the temporary framework. It is the author's view that this is an illogical and uncertain legal development based on political pointpicking, rather than rational reasons.

In order to shed light on the problem it is relevant to study criminal ideology. The Swedish penal system mixes multiple punishment ideologies and Jareborg talks about a defensive model challenged by a more aggressive approach. This illustrates different perspectives on the development of law and concludes that the more aggressive and less legally safe direction is gaining ground at the expense of a more humane and thoughtful one.

Sammanfattning

Straffvärdet intar en central position inom det svenska straffsystemet. Det abstrakta värdet, eller straffskalan, ger en utgångspunkt för beräkningen av straffvärde. Med denna av lagstiftaren fastställda ram som bakgrund ska domstolen i nästa steg, i ljuset av försvårande och förmildrande omständigheter, bedöma en specifik gärnings konkreta straffvärde. Av avgörande betydelse för bedömningen är den position i straffskalan som utgör startpunkt. Detta är *standardfallet*, som anger straffvärdet för en kriminaliserad gärning av viss brottstyp som saknar försvårande och förmildrande omständigheter. *Normalstraffet* är den påföljd som majoriteten av domar inom en viss brottstyp leder till.

Från brottsbalkens ikraftträdande 1965 och fram till 1 juli 2009 var straffskalan för mord fängelse i antingen 10 år eller på livstid. Reformen 2009 syftade till en mer nyanserad straffmätning och höjd straffnivå för det tidsbestämda straffet, varför straffskalan utökades med intervallet 11 – 18 år. Därefter följde två mer renodlade straffskärpningsreformer. Den första genomfördes 2010 och syftade till en generell höjning av straffvärdet för allvarliga våldsbrott. En konsekvens av detta blev att standardfallet flyttades uppåt i straffskalan. Reformen 2014 hade som uttalade motiv att standardfallets straffvärde skulle vara än högre och att livstids fängelse skulle bli normalstraffet för mord. Denna sista reform fick hård kritik. Dels menade kritikerna att straffskärpningarna gick för fort, dels att formuleringen av mordparagrafens lagtext var otydlig. Kritikens krona utgjordes av rättsfallet NJA 2016 s. 3, där Högsta domstolen i princip underkände reformen. Man uttalade att den praxis som gällde före lagändringen, närmare bestämt det uppmärksammade Bajonettmordet, skulle vara fortsatt gällande. Standardfallet för mord skulle därmed ha ett straffvärde motsvarande 14 års fängelse, och livstidsstraffet användas endast vid synnerligen försvårande omständigheter.

Två trender kan utläsas av den beskrivna utvecklingen. Det är uppenbart att lagstiftaren skärper såväl straffvärdet för standardfallet som normalstraffet. Det är vidare märkbart att lagstiftaren försöker dra isär standardfallet och normalstraffet. I förarbetena till reformen 2014 uttalades att normalstraffet för mord ska vara livstids fängelse, men att standardfallet ska ligga inom visstidsramen. Uppsatsen menar att detta är en ologisk och rättsosäker utveckling, grundad på politiskt poängplockande som saknar goda skäl för sig.

För att kasta ljus över problematiken är straffideologin relevant. I det svenska straffsystemet blandas flera bestraffningsideologier och Jareborg talar om en defensiv modell som utmanas av en offensivare inriktning. Uppsatsen använder dessa som perspektiv på rättsutvecklingen och drar slutsatsen att den offensivare och mindre rättssäkra inriktningen vinner mark på bekostnad av en mer human och eftertänksam.

Förord

Jag vill tacka min handledare, Sverker Jönsson, för värdefulla råd under uppsatsskrivandet. Stort tack även till min mamma, Helga, och Claes, som alltid tar sig tid att lyssna och komma med tips.

Sist, men inte minst, vill jag tacka mina vänner och studiekamrater på juristprogrammet under utbildningens tre första år. Kreativitet, motivation och gott humör har smittat av sig och nu även resulterat i föreliggande uppsats.

Stefan Olafsson, Kirseberg, december 2016

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Dir.	Direktiv
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen (1974:152)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Allmänt

Mord anses vara den mest klandervärda handling en människa kan begå. Under senare år har gärningen varit föremål för flera straffskärpningar, vilket motiverats med utgångspunkt i en påstått allt strängare samhällssyn. Ett sätt att studera utvecklingen för en kriminaliserad gärning är att följa begreppen standardfall och normalstraff. Uppsatsen vill undersöka mordets standardfall och dess normalstraff och beskriva utvecklingen ur ett straffideologiskt perspektiv.

1.2 Syften

Uppsatsen har två övergripande syften. Det första är att beskriva utvecklingen av påföljden för mord och vilken effekt olika straffideologier haft på denna. Uppsatsen syftar även till att klarlägga mordets standardfall och normalstraff.

1.3 Frågeställningar

Uppsatsen använder två frågeställningar:

1. Kan någon trend utläsas ifråga om standardfall och normalstraff för mord?
2. Vilka orsaker kan ligga bakom utvecklingen?

1.4 Avgränsningar

Uppsatsen avgränsas till utvecklingen i Sverige sedan brottsbalkens tillkomst, med tyngdpunkten förlagd till tiden från år 2009 och framåt. Vidare förutsätts gärningen vara utförd av en person, 21 år fyllda, som inte lider av en allvarlig psykisk störning. Påföljdsprocessen är mer komplex än

uppsatsen kan ge sken av, men av utrymmesskäl beskrivs endast de delar som är avgörande för att uppnå syftet och besvara frågeställningarna.

1.5 Perspektiv och metod

I uppsatsens tredje kapitel redogörs först för relevanta straffteorier, följt av ett par modeller som kan sägas konkurrera om inflytande över det svenska straffsystemet. Kapitlet utgör utgångspunkt för att anlägga ett straffideologiskt perspektiv på den beskrivna rättsutvecklingen i kapitel fyra.

I kapitel fyra använder uppsatsen rättsdogmatisk metod. Till följd av detta används relevanta rättskällor i syfte att gällande rätt ska fastställas. Bland källorna märks lagstiftning, lagförarbeten, rättspraxis och doktrin.¹

1.6 Forskningsläge

Ifråga om såväl straffideologi som utvecklingen vad gäller påföljden för mord finns det omfattande forskning. Nils Jareborg har skrivit åtskilligt om straffideologi, och påföljds läran behandlar han tillsammans med bl.a. Josef Zila, Petter Asp och Magnus Ulväng. Det finns gott om artiklar i juridiska tidskrifter som avhandlar de senaste årens utveckling med avseende på mordparagrafen och dess påföljder.

1.7 Material

Uppsatsen har i kapitel två och tre tagit avstamp i juridisk doktrin. Fjärde kapitlet utgår i huvudsak från lagförarbeten och praxis, men även myndighetsskrivelser och doktrin används.

¹ Kleineman (2013) s. 21.

1.8 Disposition

Efter inledningen ger uppsatsen i andra kapitlet vissa utgångspunkter för den fortsatta framställningen och relevanta begrepp förklaras. Kapitel tre behandlar straffideologi och bidrar med det perspektiv som ska användas i fjärde kapitlets kronologi över rättsutvecklingen för mordpåföljder. Kapitel fyra utgör uppsatsens stomme. Tre lagreformer beskrivs och praxis som utvecklas till följd av dessa ändringar återges. Slutligen analyseras materialet.

2 Utgångspunkter

2.1 Straffvärde

Sedan en gärning kriminaliserats utgör den ett brott. Kriminalisering sker genom lag och *legalitetsprincipen*² är i sammanhanget av avgörande betydelse. Principen kan sammanfattas som en strävan efter förutsebarhet; den enskilde ska i förväg kunna ta reda på

- i. om en gärning är brottslig, samt
- ii. vilken påföljd gärningen i så fall leder till.³

Brott kategoriseras inledningsvis som tillhörande en viss brottstyp, och i lagbestämmelsen anges straffskalans intervall.⁴ Detta är brottstypens *abstrakta* straffvärde och lagstiftaren ger härigenom sin syn på brottstypens allvar i relation till andra brottstyper.⁵ I och med brottsbalksreformen⁶ infördes vidgade straffskalor. För att undvika att domstolen gavs alltför mycket utrymme *gradindelades* brottstyperna. Gradera tilldelades egna straffskalor och bildade således egna brottstyper.⁷ Mord och dråp är exempel på olika brottstyper inom samma brottsart.

Efter att gradindelning är gjord ska domstolen fastställa brottets *konkreta* straffvärde. Värdet mäter en specifik brottslig gärnings svårhet, och brottet relateras till andra brott av samma gärningstyp.⁸

Straffvärdet grundar sig på omständigheterna vid brottet och regler för bedömningen finns i brottsbalkens 29 kapitel. I portalparagrafen anges att straffvärdet ska bestämmas inom ramen för brottets identifierade straffskala.

Vidare ska vikt tillmätas

1. gärningens skadlighet: *skada, kränkning eller fara*

² Se RF 2 kap. 10 § st. 1, EKMR art 7 och BrB 1 kap. 1 §.

³ Asp (2016) s. 162.

⁴ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 25.

⁵ Jareborg och Zila (2014) s. 104.

⁶ Prop. 1962:10.

⁷ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 27.

⁸ Jareborg och Zila (2014) s. 103.

2. gärningspersonens skuld:
 - a. vad den tilltalade *insett eller borde insett* om gärningens skadlighet
 - b. den tilltalades *avsikter eller motiv*
3. *särskilt* om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.⁹

Straffvärdesbedömningen fortsätter därefter med beaktande av vissa ytterligare försvårande och förmildrande omständigheter. Exempel räknas upp i brottsbalkens 29 kapitel, 2 och 3 §§.¹⁰

2.2 Standardfall och normalstraff

I förarbeten, rättspraxis och doktrin stöter man på lite olika namn på samma företeelse, t.ex. utgångspunkten, startpunkten eller normalfallet. I uppsatsen kommer benämningen *standardfallet* genomgående användas.

Standardfallet anger utgångspunkten i straffskalan, för en gärning som saknar försvårande och förmildrande omständigheter. Placeringen är av avgörande betydelse vid bedömning av brottets straffvärde. Ifråga om mer vanligt förekommande brottstyper har standardfall kommit att utvecklas i praxis.¹¹

Normalstraffet är den påföljd som majoriteten av domar inom en viss brottstyp leder till.

⁹ Se även avsnitt 4.2.

¹⁰ Zila och Jareborg, s. 108.

¹¹ Asp och von Hirsch (1999) s. 164.

3 Straffideologi

3.1 Allmänt

Syftet bakom bestraffning behandlas av en mängd teorier inom straffideologins ram. Sammanhangets första relevanta fråga är vad ett brott egentligen är. Som uppsatsen var inne på i avsnitt 2.1 är ett brott en gärning som är kriminaliserad. Lagstiftaren vill genom *hotet om straff* stävja visst beteende. För att domstolen ska kunna *ådöma* straff, måste i det enskilda fallet brott konstateras. Genom att straffet *verkställs* meddelas allmänheten att straffhotet hade ett innehåll. Det sagda ger straffsystemet en struktur i tre nivåer, var och en med sin uppgift:

1. *Lagstiftningsnivån* hotar med straff
2. *Domstolsnivån* utdömer straff
3. *Administrativ myndighetsnivå* verkställer straff.¹²

Straffteorierna slår igenom olika på de tre nivåerna. Uppsatsen kommer främst undersöka lagstiftningsnivån, men även domstolsnivån berörs.

3.2 Straffteorier

En första uppdelning kan göras i absoluta och relativa straffteorier. Vedergällningsteorier, utgående från proportionalitet och rättvisa, räknas traditionellt som absoluta.¹³ Allmän- och individualprevention klassas som relativa.¹⁴ De relativa teorierna är framåtblickande och syftar till att nå ett mål, medan de absoluta blickar bakåt, mot själva gärningen, och kräver bestraffning oberoende av konsekvenserna.¹⁵

¹² Jareborg (1995) s. 20.

¹³ Ågren (2013) s. 82 ff.

¹⁴ Jareborg och Zila (2014) s. 63.

¹⁵ Ågren (2013) s. 78.

3.2.1 Allmänprevention

Allmänpreventionen syftar till att *allmänheten* i framtiden ska avhållas från att begå brott.¹⁶ Negativ allmänprevention handlar om avskräckning. Denna kan vara omedelbar, genom exempelvis offentliga och grymma straff, eller medelbar, genom lagens straffhot. Positiv allmänprevention har att göra med moralbildning. I samtliga fall ska hotet göra skälen att avstå brott starkare än skälen att utföra brott. Poängen med straffhot skulle gå förlorad om allmänhetens brottsbenägenhet inte påverkades och kriminalisering skulle då vara otänkbar.¹⁷

För många människor ter sig straffhot skräckinjagande och strängare straff kan därför tyckas vara bästa sättet att bekämpa brottslighet. Straffsatser över tre års fängelse har dock mycket liten allmänpreventiv effekt och exempelvis har dödsstraff inte kunnat visas ha bättre verkan än fängelse. Det kan därmed vara påkallat med försiktighet att åberopa allmänpreventiva skäl för att motivera straffskärpningar. En meningslös spiral av straffskärpningar kan få fart om ökad repression inte minskar kriminaliteten – och om man då tror att lösningen är att fortsätta skärpa straffen.¹⁸

3.2.2 Individualprevention

Straffets primära syfte är inom individualteoretisk teori att *den enskilde* ska avhållas från återfall i brottslighet.¹⁹

Inom doktrinen diskuteras tre individualpreventiva idéer:

1. oskadliggörande,
2. förbättring, och
3. avskräckning.²⁰

¹⁶ Jareborg och Zila (2014) s. 81.

¹⁷ A.a. s. 74 f.

¹⁸ Jareborg och Zila (2014) s. 77 ff.

¹⁹ Leijonhufvud och Wennberg (2009) s. 16.

²⁰ Andersson och Nilsson (2009) s. 9.

För principiell förståelse kan sägas att det sett till effekt är optimalt individualpreventivt att använda dödsstraff. När man idag talar om oskadliggörande, *inkapacitering*, är det dock som utgångspunkt fängelse som aktualiseras. Brottsligheten förhindras eller förflyttas från samhället in i fängelset.²¹

Med förbättring åsyftas numera *behandling*. I grunden ligger då en optimistisk människosyn och tron på att felaktig utveckling kan avhjälpas genom rätt vård.²²

Individuell *avskräckning* siktar på så kallade tillfällighetsförbrytare. För denna grupp bedöms det ibland vara tillräckligt med en ”minnesbeta”, exempelvis villkorlig dom.²³

Straffsystem som grundar sig på individualprevention kommer bygga på gissningar om vad som ska hända i framtiden. Prognosen är mycket osäker.²⁴ Vid återfall i brott har de individualpreventiva åtgärderna misslyckats.²⁵

3.2.3 Rättvisa

Rättvisa har att göra med att en människa behandlas på ett sätt som är *formellt* eller *materiellt* rätt. Vid en formell bedömning tittar man på om givna normer följs. Ibland sägs det att domaren med sin regeltillämpning skipat rättvisa. Denna rättvisetyp är oberoende av reglernas materiella rättvisa, som istället handlar om normernas rationalitet.²⁶ Materiellt orättvisa regler kan tillämpas på ett formellt rättvist sätt och tvärtom.

²¹ Jareborg och Zila (2014) s. 83.

²² A.a. s. 86.

²³ A.a. s. 84.

²⁴ A.a. s. 89.

²⁵ Jareborg (1995) s. 21.

²⁶ Jareborg och Zila (2014) s. 65.

Materiell rättvisa utgörs av regler som skapats för att förbättra envars tillvaro och är underbyggda av moraliska argument. Ett exempel är den allmänna regeln mot att skada andra. Även formell rättvisa har förvisso moraliskt värde, i det att människans trygghet främjas.²⁷

Rättviseargument förekommer både vid fastställande av straffskala (kriminaliseringsnivå) och vid fastställande av det konkreta straffet (domsnivå). Nyckelordet är *förtjänst*. Det finns många sätt att bestämma vilket straff ett visst brott förtjänar. I första hand tittar man på de värden och intressen som genom brottet hotas eller kränks.²⁸ Modern straffrätt genomsyras av *skuldprincipen*, som säger att bara den som rimligen kan klandras ska straffas och att straffet inte bör vara strängare än vad måttet av skuld berättigar.²⁹

3.2.4 Proportionalitet

Proportionalitet grundar sig på ett rättviseargument och graderar brottets svårhet genom gärningstypens straffskala. En rättvis straffskala är proportionell i relationen bestraffningsvärde och straffsats. Med *ekvivalens* menas att gärningstyper med samma bestraffningsvärde ges likartade straffskalor.³⁰

Av avgörande betydelse vid proportionell straffbestämning är

1. den konkreta *gärningens förkastlighet*, och
2. den konkreta *gärningspersonens skuld*.³¹

Bestämningen av straff utgår från vad som hänt vid gärningstillfället och är därmed återblickande. Brottmålsdomen ger genom skuldprincipen uttryck för ett mått av klander. Det krävs ingen brottspreventiv effekt för att den

²⁷ Jareborg och Zila (2014) s. 65.

²⁸ A.a. s. 67.

²⁹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 48.

³⁰ A.a. s. 51.

³¹ Jareborg och Zila (2014) s. 67.

proportionella bestraffningen ska anses lyckad. Värderingen utgår istället ifrån om den är *rättvis*.³²

3.2.5 Humanitet

Ur ett humanitetsperspektiv kan det vara viktigt att straffrätten är självkritisk och ger plats åt begrepp som respekt, medkänsla och tolerans. Straff förutsätter skuld och klandret som följer ska kommuniceras den dömda för att denne ska inse sitt ansvar och ta lärdom av händelsen. För att i grova drag kunna ange gärningens grad av förkastlighet anses proportionalitet lämplig som grundläggande straffbestämningssideologi. Kommunikationen är viktig och motverkas om rättskipningen upplevs som förtryckande.³³

Humanitetsteoretiskt anses hot om och verkställande av straff moraliskt inkorrekt om samma mål kan nås med mildare medel. Straffhotet ska dessutom vara *väsentligt* mer ändamålsenligt än någon alternativ metod.³⁴

3.3 Konkurrerande modeller

I det svenska straffsystemet blandas flera bestraffningssideologier.

Jareborg talar om en dominerande ideologisk modell, den defensiva, som utmanas av en offensivare inriktning.³⁵ Man kan sammanfatta skillnaden mellan de två modellerna som att den defensiva varianten fastslår *principer* och *garantier*, medan den offensiva anger vissa *metoder* och *konsekvenser*.³⁶ Uppsatsen avser nu att lite mer i detalj belysa på vad detta betyder.

³² Jareborg och Zila (2014) s. 72.

³³ A.a. s. 92 ff.

³⁴ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 50.

³⁵ Jareborg (1995) s. 26.

³⁶ A.a. s. 29.

3.3.1 Den defensiva modellen

Rättsstatens grundläggande värderingar sammanfattas i den defensiva modellen.³⁷ Inspiration är hämtad från den klassiska straffrätten, med utgångspunkt i upplysningstidens filosofi och människouppfattning, maktfördelning och tilltagande demokratisering. Brottspreventionsbehov ska inte skymma värden som rättvisa och rättssäkerhet.³⁸

Modellen anger vissa *principer för kriminalisering*. Exempelvis får kriminalisering inte ske retroaktivt och måste vara generell, avseende gärningstyper som är tydligt och bestämt definierade i lag. Brottstypens straffskala ska proportionellt spegla dess förkastlighet. Kriminalisering är en sista utväg, och det räcker att repressionsnivåns stränghet håller brottsligheten på en nivå som är *tolerabel*.³⁹

Bland de *processuella rättssäkerhetsgarantierna* återfinns bland annat oavhängiga domstolar, samt förbud mot retroaktiv och analogisk rättstillämpning. Beviskraven ska vara höga och bevisbördan ligga på åklagaren. Den tilltalade ska ha rätt till juridiskt ombud och överklagan vara möjlig för både brott och påföljd.⁴⁰

Den defensiva modellens tre grundläggande *principer för påföljdsbestämningen* är proportionalitet, ekvivalens och återhållsamhet.⁴¹

Den defensiva modellen vill på ett moraliskt acceptabelt sätt bemöta oönskat beteende. Höga straffnivåer ska enligt modellen motiveras med gärningens motsvarande höga straffvärde, inte med att de ska avskräcka potentiella gärningspersoner, bekämpa brottslighet som sådan eller markera

³⁷ Jareborg (1995) s. 22.

³⁸ A.a. s. 23 f.

³⁹ A.a. s. 24 f.

⁴⁰ A.a. s. 25.

⁴¹ A.a. s. 26.

avståndstagande. Vidare bör straffnivåerna, med stöd av proportionalitets- och ekvivalensprinciperna, av humanitetsskäl sänkas.⁴²

Statsmakten är enligt modellen en potentiell fiende och gränser behövs för överhetens våldsanvändning. Straffrätten ska därmed vara ett hinder för såväl brottslingar som politiker och myndigheter.⁴³

3.3.2 Den offensiva inriktningen

Inom den offensiva inriktningen är statsmakten istället en bundsförvant. Det viktigaste målet med straffrättssystemet är att nå ett specifikt resultat, även till priset av att vissa skyddsmekanismer försvagas.⁴⁴

Bland de offensiva *metoderna* märks att repressionsnivån höjs på alla tre nivåerna i straffrättssystemet. Det blir även lättare att åstadkomma ny- och uppkriminaliseringar, och kriminalisering sker på en lägre nivå.⁴⁵

Konsekvenserna blir omfattande. Generellt sänks tröskeln för de kriminaliserade områdena, vilket Jareborg anser riskera överkriminalisering. Straffskärpningar och sänkt kriminaliseringsnivå leder till en ökning av antalet frihetsberövade. Synen på kriminalitet hårdnar, vilket märks i språkbruk och attityd till brottslingar. Massmedias och allmänhetens förhöjda krav på förbättrad prevention ökar i betydelse och en tidigare strävan efter humanitet och återhållsamhet hindras.⁴⁶

För att den offensiva inriktningen ska vara legitim måste den vara brottsbekämpningseffektiv. Det kan tyckas självklart att strängare straff minskar brottsligheten. Emellertid är denna allmänt utbredda hypotes i huvudsak felaktig och forskning visar att kriminalitetsnivån på sin höjd

⁴² Jareborg (1995) s. 35 f.

⁴³ A.a. s. 26 f.

⁴⁴ A.a. s. 28.

⁴⁵ A.a. s. 29.

⁴⁶ A.a. s. 29 f.

marginellt påverkas av straffskärpningar. Man kan istället, enligt Jareborg, tala om ett *missbruk av straff*.⁴⁷

⁴⁷ Jareborg (1995) s. 30 f.

4 Påföljden för mord

Det är nu dags att titta på rättsutvecklingen. I centrum för kapitlet står tre lagreformer, och i anslutning till var och en ligger ett avsnitt med kommentarer. I kommentaren anlägger uppsatsen ett straffideologiskt perspektiv och framför vissa övriga synpunkter. Lagreformerna 2009 och 2014 anknyter till utformningen av mordparagrafen, brottsbalken 3 kap. 1 §. De för uppsatsen relevanta delarna av 2010 års reform handlade om straffvärde och siktade på brottsbalken 29 kap. 1 §. Insprängt mellan reformerna återges relevant praxis. Inledningsvis ges ett sammandrag av bakgrunden till 2009 års reform.

4.1 Lagreformen 2009

4.1.1 Bakgrund

Brottsbalken trädde i kraft 1965. Från denna tid och fram till 1 juli 2009 var straffskalan för mord fängelse i antingen tio år eller på livstid. I balkens förarbeten uttalade Straffrättskommittén att normalstraffet för mord bör vara livstids fängelse. Slutsatsen grundade sig på att dråp då var huvudstadgandet för uppsåtligt dödande, och att även livstid fanns i straffskalan. Mord var beteckningen på särskilt grovt dråp.⁴⁸

Före brottsbalkens antagande stod striden om utformningen av påföljdssystemet mellan allmän- och individualpreventionister. Brottsbalkens påföljdsregler var i viss mån en kompromiss, men med övervikt åt individualprevention. De individualpreventiva teorierna kritiserades redan när balken trädde i kraft. Kritiken avsåg bristen på empiri som visade att behandling kunde ”bota” brottslighet.⁴⁹

⁴⁸ Prop. 1962:10 s. B 74 f.

⁴⁹ Victor (1995) s. 59.

På 1970-talet började behandlingstanken uppfattas som allt mindre framgångsrik, sett till såväl rättssäkerhet som effektivitet. Behandling ansågs inte längre i ett konkret fall lämplig att använda som självständig grund vid bestämning av påföljd.⁵⁰ I 1980-talets början kom istället en renässans för strafftänkandet, och utredningar tillsattes för ett nytt påföljdssystem. Av direktiven framstod det som att preventionshänsyn skulle vara fortsatt vägledande, men mot bakgrund av forskningresultat skulle fängelsestraffen avkortas och användningen av dessa generellt minska.⁵¹

Påföljdsbestämmningsreformen⁵² trädde i kraft 1989 och medförde nya möjligheter att resonera om påföljdsval och straffmätning. Brottsbalkens 29 och 30 kapitel infördes för att reglera bestämningen av påföljd. Den ideologiska grunden för reformen var *proportionalitet*, d.v.s. att brottets förkastlighet och den brottsliges förtjänta klander skulle komma till uttryck och avspelas i gärningens straffvärde.⁵³ Rättssäkerhet, likhet inför lagen, legalitet och rättvisa blev nyckelbegrepp. Även humanitära värden skulle beaktas och allmänpreventiva tankar fick stort utrymme.⁵⁴ Sett till påföljdsreformens förarbeten låg de flesta domar strax över straffminimum, och normalstraffet får därmed i många fall sägas ha legat lågt i straffskalan.⁵⁵ Sedan 1990-talet har dock ett allmänt inslag av höjd repressivitet slagit igenom.⁵⁶

När det gäller rättspraxis från tiden före reformen 2009 bör ett antal avgöranden lyftas fram. Högsta domstolen fastslog i en dom 1985 att *domstolarnas frihet att välja påföljd* bör ha ökat sedan mord kommit att bli normalrubricering.⁵⁷ 1999 konstaterades att det av mordparagrafen inte

⁵⁰ Jareborg och Zila (2014) s. 99.

⁵¹ A.a. s. 59 f.

⁵² Prop. 1987/88:120.

⁵³ Se även avsnitt 2.2.

⁵⁴ Jareborg och Zila (2014) s. 100.

⁵⁵ Prop. 1987/88:120 s. 78 f.

⁵⁶ Jareborg och Zila (2014) s. 99.

⁵⁷ NJA 1985 s. 510.

framgår vilken normalpåföljden är, och att istället en *samlad bedömning* måste göras av omständigheterna i varje enskilt fall.⁵⁸

I ett uppmärksammat rättsfall 2007 uttalade Högsta domstolen att antalet morddomar den senaste femtonårsperioden varit relativt konstant, samtidigt som andelen livstidsstraff ökat och kommit att bli normalstraff. Dessutom hade realpåföljden skärpts. Tidsbestämning av livstidsstraffet hade mellan 1965 och 1993 legat på tolv till sexton års fängelse, och därefter ökat till mellan arton och tjugofem år. Mot denna bakgrund slog domstolen fast att livstidsstraffet bör förbehållas *de allvarligaste fallen*.⁵⁹

Enligt en sammanställning gjord av Åklagarmyndigheten, som avser morddomar efter 2007 års dom, kom livstidsstraffet därefter att användas betydligt försiktigare. Normalstraffet för mord blev återigen tio års fängelse.⁶⁰

4.1.2 Prop. 2008/09:118

Brottsbalken 3 kap. 1 § före reformen:

Den som berövar annan livet, dömes för mord till fängelse i tio år eller på livstid.

I mars 2007 tillsattes Straffnivåutredningen⁶¹. Ett syfte var att en skärpt syn på allvarliga våldsbrott skulle få genomslag vid straffmätningen. I ett tilläggsdirektiv⁶² vidgades uppdraget till att även se över straffskalan för mord. En *mer nyanserad* straffmätning eftersträvades, liksom *höjd straffnivå för det tidsbestämda straffet*. I december 2007 överlämnades ett delbetänkande⁶³ som utgjorde grund till den proposition som ändrade mordparagrafen 2009.

Sedan livstidsstraffminimum förlängts till 18 år omfattades inte intervallet mellan tio och arton år av straffskalan. Skillnaden mellan tidsbestämt straff

⁵⁸ NJA 1999 s. 531.

⁵⁹ NJA 2007 s. 194.

⁶⁰ RättsPM 2007:16.

⁶¹ Ju 2007:48.

⁶² Dir. 2007:137.

⁶³ SOU 2007:90.

och fängelse på livstid ansågs därmed alltför stor. För att undvika tröskeffekter skulle straffskalan utfyllas med intervallet elva till arton år.⁶⁴

Vidare anfördes att proportionalitetsprincipen inte fått tillräckligt genomslag. Till följd av minskad samhällsacceptans för våld fanns ett ökat behov att markera en strängare syn på våldsbrott. Möjligheterna för domstolen att ta hänsyn till försvårande eller förmildrande omständigheter var alltför begränsade och en mer nyanserad bedömning ansågs önskvärd. Trenden i domstolspraxis hade förvisso gått i skärpande riktning, men efter NJA 2007 s. 194 kom normalstraffet för mord att återigen bli 10 års fängelse.⁶⁵

Många domar som tidigare skulle lett till livstid skulle efter reformen istället medföra tidsbestämda straff. För de som tidigare skulle dömts till ett tidsbestämt straff, var en strafftidsökning på i genomsnitt två år lämplig.⁶⁶ Regeringen ansåg att ett tidsbestämt straff i flertalet fall av mord bör vara tillräckligt. Vidare angavs att hela straffskalan ska komma till användning, och att livstidsstraffet ska förbehållas de allra mest allvarliga fallen. I propositionen gavs tre *exempel* på sådana fall:

1. vid gemensamt straff för flera mord,
2. vid gemensamt straff för ett mord och annan allvarlig brottslighet, eller
3. när den tilltalade tidigare dömts för särskilt allvarlig brottslighet.⁶⁷

Brottsbalken 3 kap. 1 § efter reformen:

Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid.

Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 2009.

⁶⁴ Prop. 2008/09:118 s. 25 ff.

⁶⁵ A.a. s. 25 f.

⁶⁶ A.a. s. 41.

⁶⁷ A.a. s. 43.

4.1.3 Kommentar

Reformen saknade tydliga preventiva motiv, utan syftade istället till ökad proportionalitet. Den brottsliga gärningen och dess straffvärde stod i centrum. Mordets förkastlighet ansågs ha ökat och därmed gärningspersonens skuld. Av förtjänstskäl är det då materiellt rättvist att straffvärdet ökar.

Rättvisa och rättssäkerhet får genomslag och lagstiftaren låter inte brottspreventionsbehov stå i vägen för dessa principer. I enlighet med den defensiva modellens principer för kriminalisering syftade reformen till att brottstypens straffskala proportionellt ska komma att spegla dess förkastlighet. Vad gäller principer för påföljdsbestämningen synes proportionalitet, ekvivalens och återhållsamhet tagits i beaktande. Den ökade påföljdsnyanseringen får sägas stärka rättssäkerheten.

Förvisso höjdes repressionsnivån för visstidsstraff på lägre nivå. Å andra sidan syftade reformen även till att sänka straffvärdet för vissa längre straff. Man kan därmed inte tala om en generellt höjd repressionsnivå, och den offensiva inriktningen märks inte i reformen.

4.2 Lagreformen 2010

4.2.1 Prop. 2009/10:147

En generell straffhöjning för de allvarigare våldsbrotten genomfördes 2010. Som nämnts⁶⁸ tillsattes Straffnivåutredningen 2007. I oktober 2008 överlämnades ett slutbetänkande⁶⁹, vilket låg till grund för lagändringen 2010. Vid straffvärdesbedömningen skulle efter reformen *särskilt* beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller

⁶⁸ Se avsnitt 4.1.2.

⁶⁹ SOU 2008:85.

trygghet till person.⁷⁰ Med *allvarligt* åsyftades våld vars straffvärde motsvarade minst sex månaders fängelse.⁷¹

I enlighet med proportionalitetsprincipen önskade regeringen att *brottets allvar* även fortsättningsvis skulle vara påföljdsbestämningens utgångspunkt. Allvarliga våldsbrott ansågs utgöra ett större hot mot enskilda än tidigare och synen på dessa hade blivit strängare. Trots att straffskalorna lämnade stort utrymme för högre straff, menade man att den strängare brottsynen inte återspeglades i domstolspraxis. I hög och ökande grad kom endast nedre fjärdedelen av straffskalorna till användning. För att hela straffskalan skulle komma till användning menade regeringen att försvärande och förmildrande omständigheter behövde ges ökat genomslag. Detta skulle åstadkommas genom ändringar i straffvärdesbestämmelserna.⁷² Som uppsatsen tidigare⁷³ redogjort för beräknas en konkret gärnings straffvärde i enlighet med reglerna i brottsbalkens 29 kapitel. Kapitlets inledande paragraf utgör utgångspunkt för beräkningen, och dess andra stycke fick efter reformen följande kursiverade tillägg:

Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. *Det ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person.*

För en gärning med straffvärde på exempelvis sex till åtta års fängelse ansågs en skärpning på mellan tolv och 18 månader lämplig. Den övre delen av straffskalorna skulle i högre grad än tidigare komma till användning.⁷⁴

Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 2010.

⁷⁰ Prop. 2009/10:147 s. 1.

⁷¹ A.a. s. 14.

⁷² Prop. 2009/10:147 s. 10 ff.

⁷³ Se avsnitt 2.1.

⁷⁴ Prop. 2009/10:147 s. 41.

4.2.2 Kommentar

Vissa preventiva motiv skulle kunna utläsas av reformen. Det finns en föreställning om att hårdare straff allmänpreventivt sänker brottsligheten. Om allmänpreventionen inte fungerar som avsett, innebär generella straffhöjningar att fler kommer att sitta i fängelse. Fler i fängelse har då en inkapaciteringseffekt och vi ser därmed ett inslag av individualprevention.

Regeringen önskade att *proportionalitet* fortsatt skulle vara vägledande vid påföljdsbestämningen. Liksom vid reformen 2009 åsyftades en höjd repressionsnivå, men i detta fall *generellt* inom aktuella brottstyper. Ökad nyansering var även i detta fall ett av syftena, på så sätt att man önskade se en ökad spridning över straffskalan. Följaktligen var det proportionalitet och en påstådd efterfrågan av ökad *rättvisa* som var vägledande för reformen.

En relevant fråga är om politikerna helt enkelt väljer att plocka enkla poäng genom att visa handlingskraft, trots att åtgärderna i princip saknar effekt. I så fall är straffet inte rättvist. Om straffet inte är rättvist och påstådda behov av brottsprevention saknar egentlig grund, tvingas rättssäkerheten tillbaka. Det är inte moraliskt acceptabelt att möta oönskat beteende på ett orättvist sätt. Här märks tecken på att staten flyttar fram gränsen för tillåten våldsanvändning. Återhållsamheten vid påföljdsbestämningen blir lidande, och till följd av det också proportionaliteten och ekvivalensen.

Repressionsnivån höjs och konsekvenser av detta börjar märkas. Hårdare straff kan ha en avhumaniserande effekt och massmedia bidrar till tuffare attityd och språkbruk. Antalet frihetsberövade ökar och en vi-och-dom-attityd riskerar att etableras gentemot brottslingar. Den offensiva inriktningen vinner i och med reformen terräng.

4.3 Bajonettmordet

C.S. dömdes av Malmö tingsrätt till livstids fängelse för mord. Enligt gärningsbeskrivningen hade han berövat sina barns mor livet genom att sticka henne med en bajonett. Gärningen saknade förmildrande omständigheter och tyngdes av flertalet omständigheter som ansågs försvårande. Domen överklagades.

Även hovrätten menade att förmildrande omständigheter saknades, och omständigheten att mordet skedde i barnens åsyn bedömdes vara *synnerligen* försvårande. Hovrätten kom dock fram till att gärningen inte räckte för livstids fängelse. Som skäl angavs att mordet inte är av sådan karaktär som exemplen i förarbetena ger uttryck för. Straffvärdet ansågs uppgå till 18 års fängelse.⁷⁵

Riksåklagaren överklagade och önskade vägledning avseende

- a. var i straffskalan för mord *utgångspunkten* (standardfallet) bör läggas, samt
- b. om förarbetsexemplen på när livstidsstraffet kan aktualiseras ska ges *uttömmande verkan*.⁷⁶

Högsta domstolen svarade:

- a. Lagstiftarens avsikt i förarbetena⁷⁷ var att utgångspunkten skulle vara tolv års fängelse. Emellertid medförde straffskärpingarna för allvarliga våldsbrott 2010⁷⁸ att utgångspunkten skulle flyttas fram två år. Standardfallet fastställdes därmed till 14 års fängelse.⁷⁹
- b. Livstidsstraff ska endast användas i undantagsfall, och samtliga omständigheter som kan inverka på straffmätningen ska beaktas.⁸⁰

⁷⁵ NJA 2013 s. 376 (på s. 387).

⁷⁶ ÅM 2012/8071 s. 6 ff.

⁷⁷ Prop. 2008/09:188.

⁷⁸ Prop. 2009/10:147.

⁷⁹ NJA 2013 s. 376 punkt 29.

⁸⁰ A.a. punkt 31.

Konsekvensen av detta blir att förarbetsexemplen på när livstidsstraffet kan vara aktuellt inte ska vara uttömmande.

I rättsfallet fann HD skäl att utdöma livstidsstraffet. Dock påtalades även en omständighet av förmildrande karaktär, vilket medförde en straffvärdesbestämning till 18 års fängelse.⁸¹ Följaktligen ansåg hovrätt och Högsta domstol att brottet hade samma straffvärde, men av olika skäl.

4.4 Lagreformen 2014

4.4.1 Bakgrund

Regeringen var missnöjd med den praxis som utvecklats efter 2010 års lagändring. Justitieministern ansåg att domstolarna inte, såsom avsett, dömt ut längre straff. Straffminimum syntes fortsatt vara utgångspunkt för bedömning av brottets straffvärde och i allmänhet tillämpades straffskalans nedersta del. En viktig målsättning för regeringen, skrev hon, är att straffen för allvarliga våldsbrott skärps. Mot bakgrund av att reformen inte fått önskvärt genomslag skulle en utredare tillsättas för att ta fram nya förslag. Målsättningen med skärpta straff ska nås, konstaterade justitieministern.⁸²

4.4.2 Prop. 2013/14:194

En promemoria⁸³ blev utgångspunkt för lagändringen 2014. Syftet, att livstidsstraffet skulle användas i väsentligt högre utsträckning än tidigare, gav upphov till två frågor. Den första gällde *behovet* av straffskärpning. Den andra hur skärpningen rent *lagtekniskt* skulle gå till.⁸⁴

⁸¹ NJA 2013 s. 376 punkt 32 - 45.

⁸² Se Ask (2013).

⁸³ Ds 2013:55.

⁸⁴ Prop. 2013/14:194 s. 1.

4.4.2.1 Behovet av straffskärpning

I propositionen upprepade regeringen inledningsvis den skärpta syn på allvarliga våldsbrott som låg bakom lagändringarna 2009 och 2010.⁸⁵ Man ansåg att straffnivåerna i högre grad måste anpassas till samhällets förändrade värderingar.⁸⁶ Det anfördes att mord är den mest klandervärda handlingen av alla, men att samhällsreaktionen inte på ett rättvist sätt återspeglade detta. Livstidsstraffet ska *fylla en viktig funktion som det yttersta fördömandet*, menade man. Istället hade det kommit att användas mycket sparsamt.⁸⁷

Regeringen konstaterade att Högsta domstolen i Bajonettmordet⁸⁸ fastslagit att standardfallets straffvärde motsvarar 14 års fängelse. Tidsbestämda straff över 14 år hade tillämpning i praxis om de sammantagna omständigheterna varit försvårande. Det var denna grupp som regeringen ansåg istället borde få livstidsstraff. Sammantaget med de fall som redan leder till livstidsstraff skulle gruppen därmed ingå i majoriteten av morddomar och följaktligen skulle ett höjt normalstraff etableras.⁸⁹

Även den nedre delen av straffskalans skulle påverkas om fall som tidigare lett till 15 – 18 års fängelse kom att lyftas upp till livstidsnivå. För att undvika tröskeeffekter ansåg regeringen det vara nödvändigt att de lägre straffen, som tidigare legat i intervallet 10 – 14 år, efter reformen fördelas över hela den tidsbestämda straffskalan. Standardfallet skulle fortsatt ligga inom det tidsbestämda intervallet, men med en ökad användning av livstidsstraffet skulle startpunkten förskjutas uppåt i straffskalan.⁹⁰

4.4.2.2 Formulering av lagtexten

När det gällde formuleringen fastnade regeringen för en utformning som framförts av ett flertal remissinstanser, bl.a. Svea hovrätt. Den ansågs

⁸⁵ Se avsnitt 4.2.

⁸⁶ Prop. 2013/14:194 s. 17.

⁸⁷ A.a. s. 14 f.

⁸⁸ NJA 2013 s. 376. Se avsnitt 4.3.

⁸⁹ Prop. 2013/14:194 s. 20.

⁹⁰ A.a. s. 24 f.

medföra en betydande skärpning, samtidigt som kraven på såväl legalitet som förutsägbarhet respekterades.⁹¹

Brottsbalken 3 kap. 1 § efter reformen:

Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller, *om omständigheterna är försvårande*, på livstid.

Lagrådet ansåg att förslaget var otydligt. Det framgår visserligen av motiven vad lagstiftaren avser med formuleringen, men att lagstifta genom förarbetsuttalanden ansågs otillfredsställande.⁹² Om lagtexten läses som att det krävs försvårande omständigheter för att använda livstidsstraffet, måste dessa föreligga i relation till standardfallet. Därmed ter sig regeringens antagande att livstids fängelse ska utgöra normalstraffet motsägelsefullt.⁹³

Professor Petter Asp har påpekat att ett naturligt sätt att läsa mordparagrafen efter reformen synes vara att det för att använda livstidsstraffet inte längre är tillräckligt att den tilltalade

- i. dödar
- ii. en annan människa.

Det förutsätts *dessutom* att

- iii. omständigheterna är försvårande.⁹⁴

För att etablera livstidsstraff som normalpåföljd hade en logisk utformning av lagtexten, enligt Asp, hellre lagt extra rekvisit till visstidsstraffet.⁹⁵

Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 2014.

4.4.3 Kommentar

En ideologisk förändring lyfts in i det svenska straffsystemet i och med synpunkten att livstidsstraffet ska *fylla en viktig funktion som det yttersta*

⁹¹ Prop. 2013/14:194 s. 21 f.

⁹² A.a. s. 19.

⁹³ A.a. s. 34 f.

⁹⁴ Asp (2016) s. 163.

⁹⁵ A.a. s. 169 f.

fördömandet. Detta är symbollagstiftning och kan sägas innehålla allmänpreventiva avskräckningsmoment - medelbar negativ allmänprevention genom det hårdare straffhotet, och positiv genom moralbildning. Ökat användande av allt längre straff får även individualpreventiv effekt i form av inkapacitering. I nämnda avseenden tycks Sverige röra sig i samma riktning som exempelvis USA.

Regeringen åberopar proportionalitetsskäl. Återigen talas om en skärpt syn på allvarliga våldsbrott som man menar inte avspeglas i straffvärdet. Emellertid bekräftade det betydelsefulla Bajonettmordet att reformerna 2009 och 2010, åtminstone vad gäller standardfallet, fått effekt.

Proportionalitet har att göra med *balans* mellan brott och straff. Straffet ska vara *rättvist*. Förr eller senare rubbas balansen om straffen blir längre och längre. Inom den defensiva modellen är proportionalitet grundläggande, men börjar i och med regeringens uttalanden i propositionen alltmer skymmas av andra behov. Vidare talar humanitetsskäl, med stöd av proportionalitet och ekvivalens, tvärtom för kortare straff.

Även legalitetsprincipen är central inom det svenska straffsystemet. Som beskrevs i avsnitt 2.1 kan legalitetsprincipens sammanfattas med förutsebarhet. Stabilitet bidrar till ökad förutsebarhet och därmed rättssäkerhet. På bekostnad av stabilitet hade på relativt kort tid flera lagändringar genomförts, vilket försvårade utvecklingen av praxis.

Den offensiva inriktningen blir allt tydligare i och med att vissa skyddsmekanismer försvagas. Strängare straff och symbollagstiftning bidrar till en hårdare attityd gentemot brottslingar. Preventionsbehov maskeras under förklädnad att straffvärdet ökat (dramatiskt) på kort tid. Vidare antyder misslyckandet att formulera lagtexten pragmatiskt att man haft bråttom. Detta är anmärkningsvärt. Lagstiftning, särskilt vad gäller mycket stränga straff, bör tillmätas stor noggrannhet.

Sammanfattningsvis kan sägas att preventionsteorierna vinner mark, på bekostnad av proportionalitet och humanitet. I sin tur medför detta att den defensiva modellen trängs tillbaka av en mer offensiv straffrätt.

4.5 Praxis efter 2014 års reform

Några rättsfall efter lagreformen visar att domstolarna sökte etablera ny praxis ifråga om standardfallet och användningen av livstidsstraffet.

4.5.1 Underrätterna söker sig framåt

Värmlands tingsrätt konstaterade i en dom att standardfallet vid mord fortsatt ska vara 14 års fängelse. Hovrätten för Västra Sverige ansåg dock en förskjutning uppåt i straffskalan vara påkallad och *15 års fängelse* uppskattades ligga i linje med lagändringens syfte.⁹⁶ Till detta resonemang anslöt sig i ett senare avgörande Hovrätten för Nedre Norrland.⁹⁷

Nästa rättsfall gällde ett mord som Svea hovrätt bedömde sakna såväl försvärande som förmildrande omständigheter. Mot bakgrund av 2014 års lagreform fann hovrätten att straffvärdet för gärningen skulle motsvara *fängelse i 16 år*.⁹⁸

4.5.2 NJA 2016 s. 3

I detta betydelsefulla rättsfall anslöt sig tingsrätten till den slutsats Hovrätten för Västra Sverige tidigare dragit⁹⁹, nämligen att standardfallet sedan lagändringen 2014 får anses vara 15 års fängelse. Svea hovrätt skärpte detta. Med beaktande av att syftet med lagändringen 2014 var att påföljden för mord *markant* skulle skärpas, bedömdes standardfallets straffvärde motsvara 16 år.¹⁰⁰ Hovrättsdomen överklagades av Riksåklagaren. Den dom som meddelades den 3 februari 2016 innebar i praktiken att lagreformen

⁹⁶ Mål nr B 1074 - 15.

⁹⁷ Mål nr B 415 - 15.

⁹⁸ Mål nr B 2369 - 15.

⁹⁹ Mål nr B 1074 - 15.

¹⁰⁰ NJA 2016 s. 3 (på s. 9 f).

2014 underkändes.¹⁰¹ Uppsatsen avser nu beskriva hur Högsta domstolen resonerade.

Domstolen konstaterade att påföljdsreglerna i 29 och 30 kap. BrB skulle öka förutsebarheten och legalitetsprincipens inverkan på påföljdsbestämningen.

I propositionen¹⁰² hade regeringen betonat

1. att legalitetsprincipen även ska beaktas vid påföljdsbestämningen, samt
2. att det är tveksamt att införa en straffrättslig nyordning genom uttalanden endast i förarbeten.¹⁰³

I nästa steg pekade Högsta domstolen på en motsättning mellan lagtext och förarbeten. Lagreformen 2014 syftade till ökad användning av livstidsstraffet, men domstolen ansåg inte att lagtexten gav det resultatet.

Man sa att lagtexten naturligt kan förstås som att användning av livstidsstraffet kräver att de sammantagna omständigheterna är försvarande.¹⁰⁴

Vid tolkning av en lagbestämmelses innebörd ska flera förhållanden vägs in. Högsta domstolen konstaterade att ordalydelsen väger tyngst och sätter gränsen för motivens genomslag: tillämpningen av en lagregel måste på ett godtagbart sätt kunna inordnas under lagtexten.¹⁰⁵

Vidare ansågs legalitetsprincipen ge skäl till försiktighet vid tolkning. Extensiva tolkningar ska tillämpas mycket restriktivt och starka skäl krävs för att utvidga det straffbara områdets gräns. Högsta domstolen uttalade att samma sak gör sig gällande ifråga om påföljdsbestämningen.¹⁰⁶

¹⁰¹ Asp (2016) s. 147.

¹⁰² Prop. 1987/88:120 s. 1 och 38 ff.

¹⁰³ NJA 2016 s. 3 punkt 15.

¹⁰⁴ A.a. punkt 18.

¹⁰⁵ A.a. punkt 19.

¹⁰⁶ A.a. punkt 20.

Högsta domstolen påpekade att det sannolikt överraskar den som, efter att ha läst den nya lagtexten, läser motiven och där får veta syftet med lagändringen. Eftersom syftet med lagändringen inte på ett godtagbart sätt kan inordnas under lagtexten ska lagtexten ges företräde.¹⁰⁷ Rättsläget fastställdes i det så kallade Bajonettmordet¹⁰⁸ och standardfallet bestämdes fortsatt vara 14 års fängelse.¹⁰⁹

Två skiljaktiga justitieråd var av uppfattningen att HD skulle

- i. vara lagstiftarlojal – dvs tolka lagtexten i ljuset av förarbetena, och
- ii. anamma den praxis som börjat utvecklas i underinstanserna.¹¹⁰

4.5.3 Mål nr B 4712-15

Luleå tingsrätt utdömde 14 års fängelse för medhjälp till ett mord av standardkaraktär. Tingsrätten konstaterade att gärningen, om den bedömts som mord, skulle haft ett straffvärde om 16 års fängelse. Resonemanget bekräftades av hovrätten och överensstämde med praxis som utvecklats till följd av lagreformen 2014. Mot bakgrund av att Högsta domstolen efter denna hovrättsdom i NJA 2016 s. 3 fastställt standardfallet till 14 år, fanns det behov av ett utlåtande från högsta instans.

Efter att prövningstillstånd meddelats inkom Riksåklagaren med en svarsskrivelse¹¹¹. Riksåklagaren ansåg att konflikten mellan lagstiftarens syfte med lagändringen och Högsta domstolens tolkning av densamma talade för att saken skulle prövas i plenum.¹¹² I domen sades legalitetsprincipen förhindra att uttalanden i förarbeten medför straffskärpningar inom straffskalans ram, om dessa skärpningar saknar

¹⁰⁷ NJA 2016 s. 3 punkt 23 - 24.

¹⁰⁸ NJA 2013 s. 376, se avsnitt 4.3.

¹⁰⁹ NJA 2016 s. 3 punkt 26.

¹¹⁰ A.a. s. 17 f.

¹¹¹ RÅ 2015/7049.

¹¹² A.a. s. 5.

tydligt stöd i lagtext. Riksåklagaren menade att den innebörden är okänd sedan tidigare.¹¹³

Högsta domstolen ansåg dock att det saknades anledning till ett avgörande i plenum. Inte heller fanns skäl att frångå den bedömning av standardfallets placering i straffskalan som gjordes i NJA 2016 s. 3. Därmed fastställdes att straffvärdet för standardfallet ligger på fjorton års fängelse och att livstidsstraffet ska användas endast om omständigheterna är synnerligen försvårade.¹¹⁴ En slutsats av detta blir att normalstraffet fortsatt ska ligga inom det tidsbegränsade intervallet.

¹¹³ RÅ 2015/7049 s. 3.

¹¹⁴ Se mål nr 4712 - 15 punkt 9 - 10.

5 Analys

Uppsatsen har utgått ifrån två frågeställningar:

1. Kan någon trend utläsas ifråga om standardfall och normalstraff för mord?
2. Vilka orsaker kan ligga bakom utvecklingen?

Den första frågeställningen besvaras i avsnitt 5.1. I avsnitt 5.2 besvaras frågeställning två.

5.1 Utveckling

5.1.1 Standardfallet

Till följd av reformen 2009 skulle tidsbestämda straff ökas med i genomsnitt två år. Sett till att standardfallet tidigare legat på tio års fängelse, kom det därmed att efter lagändringen ligga på 12 år.¹¹⁵

Därefter följde 2010 års reform. Med iakttagande av de exempel som räknas upp i propositionen, tycktes en straffvärdeshöjning om två år vara rimlig.¹¹⁶ Höjningen bekräftades i Bajonettmordet. Högsta domstolen konstaterade att straffvärdet för mord, i ljuset av reformerna 2009 och 2010, skulle vara 14 års fängelse.¹¹⁷

Inför 2014 års reform uttalade regeringen att standardfallets påföljd skulle vara tidsbestämd, men höjas.¹¹⁸ I konsekvens med detta flyttade underrätterna fram standardfallet till först 15 och sedan 16 års fängelse.¹¹⁹ Utvecklingen vändes i NJA 2016 s. 3. Högsta domstolen fastslog att standardfallet har ett straffvärde på 14 år, i enlighet med vad som gällde före 2014 års reform.¹²⁰

¹¹⁵ Se avsnitt 4.1.2.

¹¹⁶ Se avsnitt 4.2.

¹¹⁷ Se avsnitt 4.3.

¹¹⁸ Se avsnitt 4.4.2.

¹¹⁹ Se avsnitt 4.5.1.

¹²⁰ Se avsnitt 4.5.2.

5.1.2 Normalstraffet

Påföljdsreformen angav att normalstraffet under lång tid legat strax över straffminimum. Sett till att påföljden för mord på denna tid endast hade två alternativ, tio år eller livstid, blir slutsatsen att normalstraffet för mord var tio års fängelse.¹²¹

Emellertid konstaterade Högsta domstolen 2007 att livstid hade kommit att bli normalstraff. Rättsfallet blev ett trendbrott, då man uttalade att livstidsstraffet istället skulle förbehållas de allvarligaste fallen. Efter denna dom blev normalstraffet återigen tio år.¹²²

I förarbetena till 2009 års reform meddelade regeringen att normalstraffet fortsatt skulle vara tidsbestämt, men höjas.¹²³ Denna ståndpunkt ändrades i propositionen till lagändringen 2014, där regeringen uttryckligen angav att normalstraffet för mord skulle vara livstids fängelse.¹²⁴

5.1.3 Trender

Två trender kan utläsas av materialet. Den första är tydlig, den andra är märkbar:

- 1) Standardfallets straffvärde ökar och normalstraffet blir längre.
- 2) Standardfallet och normalstraffet separeras.

5.2 Utvecklingens orsaker

Som uppsatsen visat ökar standardfallets straffvärde och normalstraffets längd, men höjningarna sker inte parallellt. Regeringens ställningstagande i 2014 års reform, att normalstraffet för mord ska vara livstid, medför att normalstraffet rusar ifrån standardfallets straffvärde. Det är ologiskt att dra isär standardfall och normalstraff. Standardfallet utgör ett slags medelsvårt brott, inom brottstypens ram. Om brottstypen är korrekt definierad bör standardfallet motsvara dess vanligaste gärning – en modell för

¹²¹ Se avsnitt 4.1.1.

¹²² Se avsnitt 4.1.1.

¹²³ Se avsnitt 4.1.2.

¹²⁴ Se avsnitt 4.4.2.

gärningstypen. Föreställningen att det medelsvåra brottet skulle ingå i en minoritet av fall är motsägelsefull.

För att brottstypens allvarligaste påföljd ska utdömas i en majoritet av fallen, krävs att det till standardfallet i en majoritet av fallen tillkommer försvårande omständigheter. Resultatet blir ett för lågt satt standardfall. Antingen ska standardfall och normalstraff fortsatt ligga inom visstidsstraffets ram, relativt nära varandra, eller en ny och allvarligare grad av mord införs. Denna innefattar försvårande omständigheter i tillräcklig grad för att göra livstidsstraffet till normalstraff. Den nya gradens straffskala ska hålla ihop standardfallet och normalstraffet.

Begreppen standardfall och normalstraff ska rimligtvis korrelera. Det är uppenbart att en balanserad proportionalitet inte låter en brottstyps medelsvåra brott ge det strängaste straffet. Separationen av standardfall och normalstraff visar att proportionalitetsprincipen överges till förmån för andra behov, bl.a. prevention. Utvecklingen är ett utmärkt exempel på att den defensiva modellen överges alltmer och en offensivare inriktning vinner mark.

Lagstiftningen tycks i allt högre grad kommit att handla om att tillfredsställa vissa opinionstryck. Den offensiva inriktningen pressas fram av media och en allmänhet som tror att strängare straff löser problemet med brottslighet. Oavsett faktiskt resultat lugnas delar av allmänheten genom politisk handlingskraft. Skärpningar tycks i hög grad genomföras utan närmare konsekvensanalys, och straffanvändningen missbrukas för politiska syften. Trenden pressas dock tillbaka av Högsta domstolen, vilket i någon mån kan sägas vara ett straffideologiskt ställningstagande. Domstolen håller fast vid vissa principer, bl.a. proportionalitet och legalitet, som är grundläggande i den defensiva modellen.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Tryckta källor

Offentligt tryck

Sverige

Utredningsbetänkanden

- SOU 2007:90 Straffskalan för mord.
- SOU 2008:85 Straff i proportion till brottets allvar.
- Ds 2013:55 Skärpt straff för mord.

Propositioner och regeringsskrivelser

- Prop. 1962:10 Förslag till Brottsbalk.
- Prop. 1987/88:120 Ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.).
- Prop. 2008/09:118 Straffet för mord m.m.
- Prop. 2009/10:147 Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.
- Prop. 2013/14:194 Skärpt straff för mord.

Utskottsbetänkanden

- Ju 2007:48 Strafnivåutredningen.

Övrigt riksdagstryck

- Dir. 2007:137 Tilläggsdirektiv till Strafnivåutredningen (Ju 2007:04).

Myndighetskrivelser

Åklagarmyndigheten, RättsPM 2007:16, 2015-11-20.

Åklagarmyndigheten, ÅM 2012/8071, 2015-12-03.

Åklagarmyndigheten, ÅM 2015/7049, 2016-03-08.

Elektroniska källor

Ask, Beatrice (2013) ”Domstolarna följer inte våra direktiv om straffskärpning”, DN Debatt, <<http://www.dn.se/debatt/domstolarna-foljer-inte-vara-direktiv-om-straffskarpning/>>, besökt 2016-12-05.

Litteratur

Andersson, Robert – Nilsson, Roddy (2009), *Svensk kriminalpolitik*. Liber AB.

Asp, Petter – von Hirsch, Andrew (1999), ’Straffvärde’, *Svensk Juristtidning* s. 151 – 176.

Asp, Petter – Ulväng, Magnus – Jareborg, Nils (2013), *Kriminalrättens grunder*. Iustus Förlag.

Asp, Petter (2016), ’Straffet för mord’, *Juridisk Publikation* s. 147 – 170.

Jareborg, Nils – Zila, Josef (2014), *Straffrättens påföljdlära*. Norstedts Juridik.

Jareborg, Nils (1995), ’Vilken sorts straffrätt vill vi ha?’, i: Victor, Dag m.fl. (red.), *Varning för straff*. Norstedts Juridik.

Kleineman, Jan (2013), ’Rättsdogmatisk metod’, i: Korling, Fredric och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Studentlitteratur.

Leijonhufvud, Madeleine – Wennberg, Susanne (2009), *Straffansvar*.
Norstedts Juridik.

Victor, Dag (1995), 'Politik och straffsystem – ett drama under utveckling',
i: Victor, Dag m.fl. (red.), *Varning för straff*. Norstedts Juridik.

Ågren, Jack (2013), *Billighetskälan i BrB 29:5. Berättigande och betydelse
vid påföljdsbestämning*. Jure Förlag.

Rättsfallsförteckning

Rättsfall

Sverige

Högsta domstolen

NJA 1985 s. 510.

NJA 1999 s. 531.

NJA 2007 s. 194.

NJA 2013 s. 376.

NJA 2016 s. 3.

Mål nr B 4712 - 15

Övriga domstolar

Hovrätten för Västra Sverige, mål nr B 1074 - 15.

Hovrätten för Nedre Norrland, mål nr B 415 - 15.

Svea hovrätt, mål nr B 2369 - 15.